

KOEN WESSELS

Dan maken we
ons onderwijs
zelf wel!

een Bildungswise

Koen Wessels

**Dan maken we
ons onderwijs
zelf wel!**

Een bildungsvisie

ISVW UITGEVERS

Inhoud

Voorwoord - <i>Eugène Sutorius</i>	5
I – Het startpunt	13
II - Drie bedoelingen van onderwijs	27
III – Bewustzijnsontwikkeling en in de wereld komen	41
IV – De drie bedoelingen in perspectief	57
V – Bewustzijnsontwikkeling stimuleren en uitnodigen tot in de wereld komen	65
VI – Concluderende uitgangspunten	79
VII – Van filosofie naar praktijk	87
Nawoord	109
Dankwoord	111
Bibliografie	113
Noten	119

Voorwoord

'Dan maken we ons onderwijs zelf wel!' De titel is trefzeker, het boek waardevol.

Een mooie titel omdat er goed in doorklinkt wat de betekenis van handelen kan zijn! Wat er gebeurt, als een student over zijn gevoel van teleurstelling over de onderwijskwaliteit heen springt en zich daar zelf medeverantwoordelijk voor maakt. Bijvoorbeeld door zelf op zoek te gaan naar de grondslagen en doelstellingen van onderwijs en ons daarvan schriftelijk verslag te doen. Of een gevoel van machteloosheid te doorbreken door – met vijftig andere studenten – een bildungsacademie op te richten. Hier gaat het om de kracht van de handeling, de betekenis van handelen in deze tijd. En het gaat daarbij niet alleen om de ervaring met 'oude' deugden als daadkracht, vertrouwen en een zekere moed, maar ook om het vermijden van de afslag van machteloosheid naar onverschilligheid, een fnuikende afslag voor wie zich wil vormen. Daarmee komen zij zelf – met hun visie op onderwijs – op het spel te staan, maar dat willen ze dan ook: op het spel staan! De moed tot handelen doet er dus toe, zeker in een levensfase waarin je als ontvanger van onderwijs dat voor het eerst ook zelf vorm en inhoud kunt geven.

Dit is ook een waardevol boek, omdat de auteur Koen Wesels, medeoprichter van De Bildung Academie, ons boeiend verslag doet van zijn zoektocht naar goed onderwijs, van zijn queeste naar een graal die zich misschien wel ooit met de naam bildung. Het reisverslag bevestigt daarbij en passant een oude les uit de retorica: overtuigingskracht hangt niet alleen af van de kwaliteit van het argument, maar ook van de authenticiteit van

het narratief! In verhalen gaan lessen schuil, en dat is in dit boek niet anders. In de levendige wijze waarop Koen in een innerlijke monoloog verhaalt van zijn twijfels, van zijn teleurstellende ervaringen met het universitair onderwijs, van zijn pogingen daaraan te ontsnappen en ten slotte van zijn besluit er dan maar een boek over te schrijven, kunnen velen zich herkennen.

Maar het interessante resultaat van de zoektocht zit hem toch vooral in de kleine onderwijsfilosofie, die de auteur ontwerpt met betrekking tot de doelstellingen van (al het publiek bekostigde) onderwijs. Hij vraagt daarbij uitdrukkelijk aandacht voor bewustzijnsontwikkeling en het ‘in de wereld komen’ als belangrijke doelstellingen van onderwijs, naast het gangbare kennen en kunnen. Hier wordt de zoektocht ook daarom interessant, omdat de auteur zich over de grenzen van disciplines heen waagt aan nieuwe antwoorden op de waartoe-vraag (*‘wat zijn de bedoelingen van onderwijs?’*) en de hoe-vraag (*‘hoe kan onderwijs dat trouw blijft aan die bedoelingen eruit zien?’*). Een deel van de originaliteit in dit boek schuilt in deze beschouwingen. De auteur komt daarbij, op de schouders van een aantal denkers over onderwijs zoals Von Humboldt, Nussbaum, Biesta en Wilber, tot nieuwe verbindingen tussen verschillende disciplines, maar ook tot de betekenis daarvan voor een vernieuwende pedagogiek, zowel voor de docent, als voor bijvoorbeeld de groepsdynamiek in de klas.

De auteur besteedt in dit verband natuurlijk ook aandacht aan de benarde omstandigheden waarin ons publiek bekostigde onderwijs zich bevindt, nu het failliet van een ondoordachte meetcultuur en de economisering van ons onderwijs zich lijkt af te tekenen. Maar het valt buiten het bestek van zijn boek om de systemen en structuren zo diepgaand te analyseren, dat de daarin verscholen deelbelangen en andere vormen van afrekenen volledig worden opgehelderd. Over een belangrijke bron van misverstand, die te vaak buiten schot blijft, is hij echter duidelijk: de fictie van onderwijs als een voorspelbaar en beheersbaar productieproces met efficiënte en rendabele studiepaden, lineaire leerdoelen, meerkeuzetoetsen, onderwijsinvesteringen aan

de hand van toetsscores! De auteur stelt in dit verband terecht – met o.a. Biesta – dat de ‘normatieve validiteit’ van zo’n meetcultuur zeer kwetsief is. In hoeverre brengt deze meetcultuur inderdaad die aspecten van het onderwijs in beeld die ook echt belangrijk zijn? Onderwijs is immers een open, recursief en persoonlijk proces, en daarom moeilijk meetbaar. Onderwijs is geen fabriek waar iets wordt gemaakt, maar een publieke ruimte in de agora, waarin we leren ons te oriënteren op de ons omringende werkelijkheid, en waar mogelijkheden worden gecreëerd voor betekenisverlening en interpretatie van die werkelijkheid. Dat is inderdaad moeilijker meetbaar dan kennis en vaardigheden.

Eenieder die een korte blik werpt op onze huidige ‘samen’leving, begrijpt het belang én de urgentie van de moeilijker meetbare doelstellingen van goed onderwijs. Toch blijven we ons vooral richten op de meting van uitkomsten in plaats van op processen, en die uitkomsten weerspiegelen dikwijls maar een klein of oppervlakkig deel van de onderwijswerkelijkheid. Natuurlijk hebben we telraam en liniaal nog altijd nodig, maar deze trouwe instrumenten zouden zich schamen voor de systeemeffecten van hun digitale nazaten, die ons opzadelen met een te schraal geworden afrekencultuur! De auteur geeft nog een ander voorbeeld van ‘economisering’ van onderwijs in de rol van het Centraal Planbureau (CPB), die regeringsplannen en verkiezingsprogramma’s financieel doorberekent en de ‘kansrijkheid’ van onderwijsinvesteringen afmeet aan de mate waarin ze bijdragen aan hogere toetsscores. En dan vooral in rekenen en taal, want dat is volgens het CPB een voorbode voor economische groei. Hij wijst in dit verband ook nog op interessante parallellen van de roep om bildung in de tijd van Von Humboldt, waarin zich de industrialisatie en daarmee de economisering van onze maatschappij op grote schaal aankondigt, met onze eigen gedigitaliseerde en ge-economiseerde samenleving: ‘Het is 2017. Het hoger onderwijs in Nederland lijkt bovenal te streven naar efficiënte en rendabele studiepaden. Studenten worden door bindende studieadviezen, hoge kosten voor studievertraging en de beperkte houdbaarheid van studieresultaten aangespoord om

hun studie zo snel mogelijk af te ronden. Aangezet door lineaire leerdoelen bewegen studenten zich van vakliteratuur naar meerkeuzetentamen naar studiepunt en hun voortgang wordt in kwantitatieve termen bijgehouden.’

Dat brengt me op de observaties van de auteur over de waarde en bruikbaarheid van *bildung* als een antwoord op de huidige onderwijskwaliteit, steeds in verband met de door hem voorgestelde doelstellingen van onderwijs. Hij onderscheidt daarbij, in het voetspoor van Von Humboldt, de instrumentele en intrinsieke aspecten van *bildung*, waarbij deze *Ausbildung* ziet als een instrumenteel en ambachtelijk traject waarin professionals worden opgeleid voor een specifieke rol in de samenleving (b.v. de kunsten) en daartoe de noodzakelijke vakkennis behoeven, dikwijls in het domein van de kwalificatie, kennen en kunnen. Bij de *allgemeine Bildung* die Von Humboldt voorstond, gaat het echter over een type vorming dat intrinsiek waardevol is, te weten, het tot ontwikkeling brengen van de individuele krachten en talenten die iedere persoon van nature in zichzelf draagt en die door bewuste persoonlijke vorming kunnen worden ontdekt en ontwikkeld. Liggen in de instrumentele *Ausbildung* de tradities van de gilden en de invloeden van de wereld (opdrachtgevers, kwaliteitsbewaking, etc.) vast, en daarmee hun invloed op de vorming van de leerling-gezel, bij de *allgemeine Bildung* in eigenlijke zin wordt het verloop daarvan niet voorgeschreven of beïnvloed door enige autoriteit, groep, ideologie of markt. Dat ligt in onszelf en kan alleen door onszelf in een actief, bewust en persoonlijk vormingsproces worden ontdekt en ontwikkeld. Het heeft dan een eigen intrinsieke waarde, die meer in het proces van bewustwording en persoonsvorming tot uiting zal komen dan in het domein van kennis en vaardigheden. Om een voorbeeld te geven uit het onderwijs aan De Bildung Academie: het gaat erom je in een aantal zeer concrete modules (vakken) over de rol van de kunst, de gevolgen van digitalisering, onze omgang met energie, etc. te verhouden tot je eigen verbeeldingskracht, verdringing of empathie, tot reflectie over de (on)juistheid van je handelen, of tot overtuigende zelfexpressie

(troosten, bepleiten, protest, etc.). Je actief en bewust leren verhouden tot de omringende wereld behoort tot het domein van de intrinsieke bildung. Het vraagt om individuele vrijheidspraktijken (Foucault), om persoonlijke oefeningen op de agora (Gude), om ervarend leren in het algemeen, en het luistert niet naar belang of ideologie. In zijn boek constateert de auteur dat het bildungsdenken steun vindt in de onderwijsvisies van Joep Dohmen, René Gude, Peter Bieri en Martha Nussbaum, maar contrasteert met de instrumentele benadering in het Nederlandse onderwijs, dat ‘vaak erg gericht is op het vullen van rugzakjes, maar minder op de mensen die de rugzakjes dragen’.

Wat betekent deze soms verrassende zoektocht van Koen Wessels naar de werkelijke bedoelingen van onderwijs nu voor het zoeken van een professionele houding van leermeester of van een leerling-gezel in deze onvoorspelbare wereld in transitie? Wel, met de auteur deel ik het vermoeden dat we, als we ons niet werkelijk verdiepen in de grondslagen en doelstellingen van onderwijs, niet komen tot een paradigmashift in het onderwijs, en evenmin tot een publieke verantwoording van de ‘kosten en baten’ ervan. Zeker niet op basis van onze huidige waarden en belangen, onze idealen en ideologieën, en een wijdverbreid gebrek aan scherpte en diepte in deze discussie. Maar er is wel iets aan de gang, er komt een nieuwe geestdrift uit de grond! Koens bijdrage aan een deugdelijk onderzoek naar de grondslagen van onderwijs, zelfs als dat hier en daar nog wat onscherp blijft, is ook daarom zo welkom!

Dit waren natuurlijk ook de vragen, waarvoor De Bildung Academie zich destijds gesteld zag zonder daarvoor terug te schrikken. Eén van die keuzes betrof ook de relatie tussen het individuele vormingsproces en ‘de bevordering van het maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef’ (art. 1 lid 3 Wet Hoger Onderwijs), want richt onderwijs zich in het kader van de persoonsvorming niet ook op democratisch burgerschap of een zinvol bestaan? In een tijd waarin onze oriëntatie op de werkelijkheid beproefd wordt door stelselmatige onwaarheid, ons gezond verstand voor onbepaalde tijd op vakantie lijkt te zijn gegaan en

we meer tijd kwijt zijn aan het controleren van feiten dan aan de feiten zelf! Een tijd ook waarin we boos en bang mogen zijn, onze onderlinge omgangsvormen verruwen en de glazen wanden tussen groepen burgers groeien als kool. Ons onderwijs heeft dan, juist voor het internaliseren van onze deugden en waarden, een ‘begeleide zelfvorming’ (Joep Dohmen), of de vorming tot democratisch burgerschap van een bezorgde Martha Nussbaum, die door de auteur met instemming wordt geciteerd: ‘Dorstend naar nationaal gewin ontdoen vele landen en de daarin bestaande onderwijsstelsels zich achteloos van allerlei competenties die noodzakelijk zijn voor het levend houden van democratieën. Als deze trend zich voortzet, zullen landen overal ter wereld binnen korte tijd generaties nuttige machines afleveren in plaats van volwaardige burgers die in staat zijn om zelfstandig te denken, zich kritisch op te stellen ten aanzien van de traditie en de betekenis te doorgronden van het lijden en de prestaties van anderen. De toekomst van de democratieën van de wereld ligt in de weegschaal.’

We behoeven geen voorbeelden meer om in te zien dat deze vragen ergens over gaan, een *sense of urgency* verraden en voort lijken te komen uit een verontrustend gevoel min of meer ‘braak te liggen’ in een complexe en onvoorspelbare wereld. We hebben in wat onze beschaving of erfschat mag heten toch zoveel meer in huis dan de feiten vaarwel te zeggen, de medemens te geringschatten en de deugden te begraven. Wat hebben we eigenlijk aan kennen en kunnen als we niet weten wie we zijn, wie de ander eigenlijk is, welke deugden gewoon te ontwikkelen zijn en welke waarden mogen gelden als ankers? Wat is kwalificatie als onderwijsdoel waard, als we een maatschappelijke rol te spelen krijgen zonder vertrouwd te zijn met persoonlijke moed, een werkzame empathie of het vermogen ons adequaat uit te drukken? Bildung als een vorm van bewustwording, reflectie op gedrag en het ontwikkelen van een levenshouding kan onze oriëntatie op de werkelijkheid en onze verhouding tot elkaar versterken en de tussen ons bestaande glazen wanden wegnemen. De vraag is inderdaad urgent op welke pedagogiek wij aangewe-

Het Nederlandse onderwijs is in beweging. De focus ligt veelal op haar kwalificerende, 'in staat stellende' taak, maar aan de hand van het opgekomen bildungsideaal lijkt een bredere opvatting van de bedoeling van onderwijs gestalte te krijgen. Als onderdeel van deze beweging materialiseerden Amsterdamse studenten en docenten hun onvrede over het huidige hoger onderwijs in september 2015 in de oprichting van De Bildung Academie: bildungsonderwijs voor studenten door studenten.

Als één van de oprichters en dragers van de academie neemt Koen Wessels de lezer mee op zijn zoektocht naar de bedoeling van onderwijs. Aan de hand van onder meer (onderwijs)filosofie en ontwikkelingspsychologie zoomt hij in op bewustzijnsontwikkeling en 'in de wereld komen' als onderwijsbedoelingen.

Koen Wessels daagt de lezer uit om zijn visie op onderwijs te verscherpen en verruimen. Met concluderende uitgangspunten, scherpe odes en creatieve voorbeelden biedt hij bovendien de nodige inspiratie om de stap te maken van filosofie naar praktijk, van onderwijsvisie naar onderwijsverbetering.

